

УДК 373.3

*Марія Оліяр,
доцент кафедри педагогіки та
методики початкової освіти
Прикарпатського національного
університету імені В. Стефаника*

РОЗВИТОК ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ НИМИ КОМУНІКАТИВНИМИ СТРАТЕГІЯМИ

У статті розкрито зміст поняття «толерантність» як невід'ємної ознаки комунікативної діяльності вчителя початкової школи. Висвітлено шляхи формування толерантності студентів педагогічних факультетів у процесі оволодіння ними комунікативними стратегіями.

Ключові слова: *толерантність, професійна підготовка вчителів початкових класів, комунікативні стратегії, комунікативно-стратегічна компетентність.*

В статье раскрыто содержание понятия «толерантность» как неотъемлемого признака коммуникативной деятельности учителя начальной школы. Освещены пути формирования толерантности студентов педагогических факультетов в процессе овладения ими коммуникативными стратегиями.

Ключевые слова: *толерантность, профессиональная подготовка учителей начальных классов, коммуникативные стратегии, коммуникативно-стратегическая компетентность.*

The article explains the concept of «tolerance», as an integral sign of communicative activity of a teacher in elementary school. It also describes the ways of formation of tolerance in the students of pedagogical faculties in the process of mastering communicative strategies.

Key words: *tolerance, professional training of elementary school teachers, communicative strategies, communicative-strategic competence.*

На сучасному етапі розвитку українське суспільство опинилося в умовах глобальної кризи, яка охоплює не лише політичне й економічне життя, а й духовність. Зокрема, серед студентської молоді, в тому числі й майбутніх педагогів, спостерігається втрата таких почуттів, як патріотизм, обов'язок і відповідальність, співчуття до чужих проблем та ін. Тому дуже важливим є завдання гуманізації сучасної системи освіти, закладене в багатьох сучасних документах: Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI ст.», Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту»,

Концепції національного виховання, Національній доктрині розвитку освіти. Серед принципів національного виховання, зокрема, виділено принцип гуманізації, суть якого складає «створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація взаємин між вихователем і вихованцями, постановка виховання в центр навчально-виховного процесу, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довір'я до неї; виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної» [8, с. 2]. Для здійснення цих завдань необхідно підготувати нову генерацію вчителів, здатних відмовитися від імперативних комунікативних стратегій авторитаризму, сприйняти основні постулати гуманізму та орієнтуватися у своїй педагогічній діяльності на потреби й інтереси вихованця.

Біля витоків ідеї гуманізму в освітньо-виховному процесі стоять класики педагогічної науки Й. Герbart, А. Дістервег, Я. А. Коменський, Й. Песталоцці, Ж. Ж. Руссо. Ідеї гуманістичної педагогіки втілювали в життя Дж. Дьюї, Я. Корчак, А. Маслоу, А. Макаренко, М. Монтесорі, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Р. Штайнер. Українські дослідники гуманізації вищої освіти І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, А. Капська, П. Кононенко, О. Пехота, В. Рибалко, М. Романенко, О. Романовський, В. Семиченко обстоювали різні концепції гуманної освіти.

Толерантність як філософський, політичний, соціальний, психологічний феномен гуманістичного підходу досліджувалася багатьма науковцями, серед яких Л. Бабенко, І. Бех, В. Білоусова, М. Євтух, В. Лекторський, В. Петрицький, О. Сухомлинська та ін.

Процес формування якостей педагогічного мовлення досліджували як педагоги-класики (В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.), так і сучасні автори (Л. Гапоненко, Л. Головата, Л. Долинська, А. Капська, Т. Рукас, І. Яценко та ін.). Важливими для нашого дослідження є роботи, які стосуються формування культури діалогічного мовлення, суб'єкт-суб'єктної взаємодії у спілкуванні (М. Бахтін, В. Біблер, В. Кан-Калік, А. Петровський та ін.).

Однак недостатньо дослідженими залишаються як проблеми оволодіння майбутніми педагогами комунікативними стратегіями, так і питання вияву толерантності у процесі професійної діяльності вчителя.

Таким чином, актуальність даного дослідження визначається недостатньою теоретичною розробленістю проблеми толерантності у комунікативно-стратегічній діяльності вчителя початкової школи та шляхів її формування в процесі професійної підготовки у ВНЗ

Метою статті є теоретичний аналіз можливостей розвитку толерантності майбутніх учителів початкових класів у процесі оволодіння ними комунікативними стратегіями навчання молодших школярів.

У сучасних умовах особливої гостроти набуває проблема розвитку такої якості студентів педвузів, як толерантність у процесі навчальної

комунікації. Адже провідне місце у роботі педагога займає мовна діяльність, а майстерність у педагогічному спілкуванні – провідна професійна риса вчителя. Як у процесі викладання навчального матеріалу, так і в виховній роботі з учнями педагог повинен зробити складне для школяра зрозумілим, довести свою думку, переконати засобами дохідливого, образного, емоційного педагогічного мовлення, майстерного володіння словом.

У сучасному вивченні мови і культури особливе місце займає навчання толерантності і толерантного спілкування. Толерантність, на думку О. Єрмакова, є рисою менталітету будь-якого народу, провідною рисою комунікативного ідеалу [3]. У широкому розумінні толерантність означає терпимість до чужого способу життя, поведінки, чужих звичаїв, почуттів, вірувань, думок, ідей, в основі якої лежить свідоме придушення почуття неприйняття.

Багато дослідників лінгвокультурологічних проблем вважають, що навчання толерантної комунікативної поведінки – цілком реальне завдання, пов'язане з формуванням ввічливості, навичок мовленнєвого етикету і культури спілкування (І. Стернін, В. Гольдін, С. Тер-Мінасова та ін.). І. Стернін пише, що умовою появи установки толерантної свідомості є перш за все формування комунікативної толерантності, через яку можна вийти на толерантність у поведінці і сформувати власне ментальну категорію толерантності [10]. На думку В. Гольдіна, в різних комунікативних ситуаціях прояви толерантності визначаються великим комплексом мовленнєвих і немовленнєвих факторів [2].

Толерантність у комунікації – явище складне і неоднозначне. Різні його вияви можуть сприйматися одним індивідом як позитивні, іншим – як негативні. У наукових працях зустрічаються й різні трактування толерантності – від байдужості до терпимості (В. Лекторський), уміння приймати людину, діяльність, ідею, організацію, котру насправді не схвалюєш (П. Кінг).

У будь-якому випадку, на думку Т. Білоус, «очевидним є той факт, що проблема толерантності невід'ємна від проблеми спілкування. Реальні контакти між людьми, в процесі яких вони безпосередньо сприймають один одного, створюють середовище для об'єктивного виявлення особливостей їхньої поведінки, рис характеру та емоційно-вольової сфери. Саме в таких контактах розкривається справжня значущість однієї людини для іншої, виявляються їхні симпатії та антипатії» [1, с. 23].

У процесі педагогічного спілкування, крім інтерактивної та перцептивної, здійснюється комунікативна функція, що передбачає не тільки передачу інформації, а й узгодження дій та взаєморозуміння вчителя й учнів. Щоб досягти бажаного результату, «між партнерами по спілкуванню повинна бути узгодженість глибокого порядку: ставлення до співрозмовника не як до об'єкта, реципієнта інформації, а як до активного

суб'єкта діалогу, рівноцінної особистості. Тут слід говорити про роль моральності в процесі спілкування» [1, с. 24]. На роль моральності вказують чимало науковців, і саме така якість, як толерантність, стає основою для втілення моральних норм, передачі морального досвіду, що, в свою чергу, дозволяє стабілізувати процес спілкування, краще сприймати чужі думки, ідеали.

Базовою для розробки сучасних гуманітарних технологій, у тому числі й проблеми толерантності, є поняття комунікативної стратегії. На думку О. Іссерс, «мовленнєва стратегія включає в себе планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування та індивідуальностей комунікантів, а також реалізацію цього плану. Іншими словами, мовленнєва стратегія – комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативних цілей» (переклад наш – М. О.) [4, с. 54]. В. Карасік виділяє пояснювальну, оцінну, контролюючу, сприяючу, організуючу комунікативні стратегії педагогічного мовлення [5].

Толерантність виявляється на різних рівнях використання комунікативних стратегій педагогічного мовлення. Мовець може звертатися до окремої особи, певної вікової групи, угруповання за професійними, релігійними, національними чи іншими інтересами, соціуму загалом тощо. Чим вищий рівень узагальнення, тим більше необхідна у спілкуванні така якість, як толерантність. Зокрема, для вчителя ця якість є однією з базових, професійно необхідних, домінантних рис. Тому формування її необхідно здійснювати вже на етапі вузівського навчання. Якщо така робота не буде проведена, то надалі у професійній діяльності це може спричинити різноманітні конфліктні ситуації, що є причиною стресового стану педагога й учнів, незадоволення своєю роботою.

За нашими спостереженнями, студентам по-різному властива толерантність у процесі комунікації. Одні з них виявляють її тою чи іншою мірою свідомо, використовуючи певні комунікативні засоби, в інших це відбувається неусвідомлено, тобто певні риси толерантності виявляються як фонові якості мовлення. Однак і одні, і другі під час анкетування підтвердили, що хотіли б мати глибші знання про цю якість і мати спеціальну підготовку щодо використання комунікативних стратегій у майбутній професійній діяльності.

Толерантність у навчальній комунікації виявляється насамперед у комунікативних стратегіях, які використовує педагог з метою передачі учням знань. Саме в них фіксуються особливості педагогічного мислення, виражені в мовленнєвій формі. Оскільки комунікативна стратегія – це явище багатовимірне, складною і багатоаспектною є і проблема толерантності в навчальній комунікації.

Основною рисою навчальних стратегій є їх діалогічність, точніше, полілогічність. У науковій літературі дано глибокий аналіз явища

діалогічності наукового мовлення, представлена його структура [7]. Саме діалогічність є основною умовою для вияву толерантності чи нетолерантності вчителя в процесі навчальної комунікації.

Толерантність формується в педагогічній діяльності на текстовій основі. У текстовій тканині комунікативної стратегії можна віднайти цілий арсенал засобів, зорієнтованих поліфункціонально, в тому числі на актуалізацію толерантності. Як тільки вчитель звертається до тексту не лише як до засобу збереження інформації, але й засобу полілогічної комунікації, у нього з'являються можливості толерантного чи нетолерантного ставлення до учня як суб'єкта комунікації, оскільки діяльна участь у комунікації може актуалізувати як позитивні моральні якості педагога, так і негативні. Те саме можна сказати й про об'єкт комунікації – учня, який може не зрозуміти логіку викладу матеріалу вчителем, не сприйняти його аргументацію та ін., що стає причиною комунікативних конфліктів.

Як показує аналіз комунікативних стратегій, які найчастіше використовували студенти під час педпрактики, у них найбільш виразними є такі вияви нетолерантності мовленнєвої поведінки, як негативні оцінки та категоричність. Якщо навчальний текст насичений негативними мовленнєвими одиницями, то така мовленнєва поведінка педагога є цілеспрямовано нетолерантною.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень показує, що нетолерантність має гносеологічні (конфліктність старого і нового знання), психологічні (конфліктна особистість), психолінгвістичні (недостатня мовленнєва компетенція) та інші корені. Толерантність чи нетолерантність учителя на рівні комунікативної стратегії може виявлятися і в тому, як педагог подає матеріал з урахуванням можливостей сприймання і розуміння його учнями. Найважливішою рисою наукового мислення майбутнього вчителя має бути його комунікативно-медіальний характер. Учитель подає знання, одержані в минулому, але звертається до покоління майбутнього. Завдання вчителя: сприйняти старе знання і подати його школярам з переконливою аргументацією. Адресант-учитель повинен спланувати позицію адресата-учня, спираючись на єдиний соціокультурний фон. Таким чином, толерантність мислення і мовлення педагога може бути реалізована в ракурсі гуманітарного підходу, що передбачає взаємодію автора з адресатом.

Однак спілкування людей відкриває як можливості для розуміння, так і для помилок, нерозуміння та обману [9, с. 204]. Сприймання і розуміння наукового тексту – це складне теоретизоване відношення до дійсності, що відбувається в різних формах: засвоєння наукових фактів (інтерпретація), засвоєння відношень між ними (наукове пояснення), знаходження системоутворювальних фактів (концептуалізація), а також у будь-якому їх поєднанні [6, с. 118]. Це ще раз підтверджує, що педагогічна

діяльність передбачає не лише врахування змістово-тематичної сторони у викладанні навчальних предметів, але й обов'язкове врахування особливостей суб'єкта пізнання – учня.

Толерантність – це якість педагогічного мовлення як у його цілісності, так і в кожній комунікативній стратегії, яка використовується. Навіть поодинокі негативні риси, що зустрічаються в одному фрагменті, не дозволяють говорити про толерантність учителя.

За традиційного підходу до навчальної комунікації педагог виступає в ролі суб'єкта спілкування, а учень – у ролі об'єкта. Тому необхідний не власне лінгвістичний, а дискурсивний аналіз комунікативних стратегій, який дає змогу заглибитися в авторську свідомість та індивідуальність і вичленувати такий прояв особистісної характеристики педагога, як толерантність.

Одним із виявів толерантності мовлення вчителя високого рівня майстерності є зрозумілість педагогічного дискурсу учневі. Вона зумовлюється індивідуальністю вчителя і виявляє культурно-мовленнєвий аспект комунікації. Робота педагога як автора комунікативної стратегії, який хоче бути зрозумілим слухачеві (учневі), – це складна вольова комунікативно-пізнавальна діяльність, яка включає онтологічний, методологічний, рефлексивний та комунікативно-прагматичний аспекти. Вона спрямована на формування педагогічного мовлення, що реалізується у вигляді комунікативної стратегії, яка має певну смислову, композиційну та стилістичну структуру.

Діяльність учителя з метою формування комунікативної стратегії включає три основні напрями – пізнавальний, комунікативний і текстовий. Ця робота обов'язково передбачає етап аналізу та оцінки вивченості матеріалу учнями, актуальності нових знань, пошуку проблемності нового матеріалу як джерела нового знання. Саме такий прогностичний підхід відповідає прагненню до толерантності в навчальній комунікації. Забезпечення прогностичності комунікативної стратегії – основне завдання вчителя.

Розробляючи варіант навчальної стратегії, педагог може базуватися на двох вихідних позиціях: перша – знання нове, невідоме учням; друга – знання частково відоме учням, але необхідно розкрити нові його сторони. У зв'язку з цим перед учителем постає завдання актуалізації в навчальному тексті старого знання, що стає базою для нового. Це пов'язано з професійним умінням аксіологічного, ціннісного ставлення до фрагмента інформації.

Попередні знання вчитель може актуалізувати, використовуючи такі способи, як висновкові судження, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, синтезування, опора на вже відомі поняття та ін. Однак у діяльності молодих учителів, студентів під час педпрактики спостерігаються і негативні явища під час актуалізації вже набутих знань.

До них відносяться, зокрема, випадки штучного, формального прив'язування попереднього матеріалу до нового, невдалі спроби інтеграції навчального матеріалу з різних навчальних дисциплін, неповнота актуалізації всіх необхідних для розуміння нової інформації попередніх знань. Ще частіше причиною, що зумовлює нетолерантність у навчальній комунікації, є мовленнєві огріхи у вираженні думки, які викликають нечіткість висловлювання і незрозумілість його для учнів.

Активна участь учителя в цьому процесі не лише як суб'єкта пізнання, але й як особистості являє собою складну вольову дію, пов'язану з обдумуванням, боротьбою мотивів, вибором необхідних мовленнєвих засобів вираження думки. Ця дія здійснюється як функція багатофакторного комунікативного освітнього середовища.

Досліджуючи питання комунікативної толерантності в мовленнєвому спілкуванні, можна зробити висновок, що доречні прояви толерантності позитивно оцінюються оточуючими, оскільки є проявом пошанного ставлення до людини в будь-якій культурі, в тому числі в культурі педагогічній.

Викладання наукових знань – процес завжди суб'єктивний, бо кожен учитель подає своє розуміння матеріалу і керується власними теоретичними та психологічними установками. Однак саме толерантне ставлення до учнів спонукає педагога описувати предмети і явища, пояснювати, ілюструвати початковий матеріал, виконувати багато інших ментальних дій з метою формування інформаційного простору для учнів на основі ефективних комунікативних стратегій.

Перспективним у даному напрямі є дослідження підготовки майбутніх учителів до реалізації пояснювальної, оцінної, контролюючої, сприяючої, організуючої комунікативних стратегій педагогічного мовлення з метою гуманізації освітнього середовища початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус Т. М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних закладів у процесі вивчення іноземної мови : дис. ... кандидата пед. наук / Т. М. Білоус. – Рівне, 2004. – 228 с.
 2. Гольдин В. Е. Толерантность как принцип культуры речи / В. Е. Гольдин // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : коллективная моногр. / отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 515–532.
 3. Ермакова О. П. Толерантность и некоторые особенности русского менталитета в зеркале языка / О. П. Ермакова // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : коллективная моногр. / отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 124–132.
-

4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
 5. Карасик В. И. Характеристики педагогического дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 3–18.
 6. Ким В. В. Язык науки: Философско-методологические аспекты / В.В. Ким, Н. В. Блажевич. – Екатеринбург : Банк культурной информации, 1998. – 214 с
 7. Кожина М. Н. О диалогичности письменной научной речи / М. Н. Кожина. – Пермь : Перм.ун-т, 1986. – 91 с.
 8. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовтня.
 9. Найссер У. Познание и реальность. Смысл и принципы когнитивной психологии / У. Найссер. – М. : Прогресс, 1981. – 232 с.
 10. Стернин И. А. Толерантность и коммуникация / И. А. Стернин // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : коллективная моногр. / отв. ред. Н. А. Купина, М. Б. Хомяков. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 331–345.
-